

श्रीगणेशायनमः॥ अथ रामतत्त्वार्थदीपिकालिख्यते॥ नत्वासच्चित्त
 धनश्यामंरामेवमहमयंहरिं॥ तत्प्रबोधप्रकाशार्थदीपिकेयेविरच्य
 ते॥ १॥ कृतासर्वैश्चसिद्धोत्तैःरामतत्त्वप्रसारिणी॥ दीपिकासज्ज
 नमुदेभूपात्रतत्त्वविनिर्णये॥ २॥ अथसद्गुरुर्यदेशरहितान्तराण
 संशयनिवृत्त्यर्थंश्रीरामपरमतत्त्वार्थज्ञानार्थसहस्रवाक्यस
 मुच्चयमाहः॥ केचित्तुभगवद्गीतायांश्रीरामंविभूतिषुगणयन्ते
 तत्तुनपारमार्थिकेतेदेवाहपवनः॥ यवतामस्मिरामः॥ शस्त्रभ
 तामहं॥ हृषीकेशमकरश्चास्मिन्नातसामस्मिन्नाह्वी॥ ३१॥

राम
 १

अथ नीलकण्ठश्चाचार्येण राक्षस्येणोक्तं तदा ह॥ यवर्तायावपि
त्तराणां वेगवतां चारामो दाशरथिः॥ रामादीनां परमेश्वराणां म
यिविभूतिमध्ये गणनाध्यानार्थं नान्यथा कृपाणां मत्स्यादी
नामृकदेशेति भेदः॥ स्मृतं सां नदीनां॥ अथ च रामः शश्वभ
तामहं॥ आदित्यानामहं विष्णुः॥ वत्सीणां वासुदेवो स्मि॥ इति
गीतायां विभूत्यध्याये उक्तं तस्यायमर्थः॥ श्रीधरेणोक्तः अ
त्र आदित्यानामहं विष्णुरित्यादिषु प्रायशो निर्द्धारणेष्वपीह
क्वचिच्च भूतानामस्मिन्नेतन्त्यादिषु संवेधेष्वपीह॥ तच्च तत्र तत्रै

वदर्शयिष्यामः विष्णुरित्यादिषु अवतारेष्वपि प्रभावातिशयमात्र
विवक्षया विभूतत्वेन निर्दिश्यते ॥ अत्र श्रीरामानुजव्याख्या रामः
शस्त्रभूतामहे ॥ शस्त्रभूतोरामो हं न तु मः सौ विभूतिरित्यर्थः ॥
अर्थांतराभावात् ॥ आदित्यादिष्वेव जज्ञत्वेनावस्थितस्य भगव
तः शरीरतया धर्मत्वमिति ॥ शस्त्रभूतामात्रमत्र तत्स्थानीयत्वं
अत्र केशवभट्टेन प्रोक्तं ॥ शस्त्रभूतामध्येऽहं शरथिः ॥ परमवो
सोहमेव साक्षान्न तु मिविभूतिः ॥ स्वरूपभेदाभावात् ॥ किंतु
शस्त्रभूच्छेषमुरूपोरावनहंताकोऽहं धार्य्येहमेव चिंतनीयः ॥

राम
२

इतिभावःरामःपरशुरामोवा॥सर्वांशंशयावौऽपनुत्तये॥तदेवा
ह॥भारतादौव्यासवाक्यानि॥अथभारतेआदिपर्वणि॥धर्मचा
र्थेवकामेचेमोक्षेचभरतर्षभ॥यदिहास्ति तदन्यत्रयन्नेहास्ति
नतत्कचित्॥आदिपर्वणिअशाध्याये॥श्रीकृष्णजन्मकारन
माह॥यस्तुनारायणो॥नामदेवदेवःसनातनः॥तस्यांशोमामु
षेष्वासौद्वासुदेवःप्रतापवान्॥२॥शेषस्यांशश्चनारायणवलेदे
वोमहाबलःसनत्कुमारप्रद्युम्नविद्धिराजन्महोजसं॥३॥एव
मन्येमुनेषंद्रवहवांशादिवौकसां॥यत्तिरेवसुदेवस्यकुलेकुल

३

विदर्भना ॥ ४ ॥ गणेशस्य सारसं पो वै मयाराज न प्रकीर्ततः ॥ तस्य भा
 गः क्षितौ यज्ञे नियोगादा सवस्य हि ॥ ५ ॥ तानि मेऽसं देवीनां सहस्रा
 रिजराधियव भवर्मा नु ये लोके वासुदेवपरिग्रहः ॥ ६ ॥ श्रियस्तु भा
 गशः यज्ञे रत्नार्थं प्रयिवात ले ॥ भीष्मकस्य कुले साध्वी रुक्मिणी
 नामताम्रतः ॥ अथ भारते स चापिकेशो हरिः ॥ जह्रे शुक्लमेकमपरं
 चापि कृष्णं तौ चापिकेशौ विशां यदूरां कुले स्त्रियौ रोहिणे
 देवकी च ॥ ७ ॥ तपोरको वलभं द्रव्यो वयो सो धैतस्तस्य दिवस्य के
 शः क्रस्मो द्वितीयः केशः सवभूवकेशो यो सोवरीतः ॥ ८ ॥ ३

 राम
३

अत्रै नोपितहन्विषकृत्सामकलेवरे संस्कारं लेभया मासतथाने
 षामनुकृमात् ॥ ६२ ॥ अधो महिष्यो कपिता रुक्मिणी प्रभुस्वास्तु
 या ॥ ६३ ॥ सहरैर्देहं विविशुस्ताहुताशनं ॥ ६४ ॥ ततस्तेषां यकर्मणो
 लोभो यहतचेतसः ॥ अभीरातंत्रयामासुः ॥ समेत्यात्पतुर्मदाः ॥ ६५ ॥
 अयमेको ज्ञेनो धन्वी स्त्रीजनं निहोतेश्वर ॥ नयत्पस्मान् नतिक्लमधि
 गेत्तद्रवतां वले ॥ ६६ ॥ हत्वा गर्वसमारुह्यौमीशं दानजयद्रथान् ॥ क
 र्ता दींश्च न जानाति वलं गमनिवासिनां ॥ ६७ ॥ ये सप्तैव मार्थ
 स्पवह्यं धक्कवरसिपः जमु रादायते ह्येष्टाः ॥ समंतां मुनि सत्तम

लाः स्वांशैरवतीर्यमहीतले कुर्वन्तु यद्दुःखमुन्मत्तैर्पूर्वात्पन्नेर्महा
सुरैः॥५॥ अतीगहगराः सम्प्रकृष्टवचारादि विहिजाः॥ विष्णोरे
शेभुवंजातिः॥ तवश्चाभवन् शुभाः॥६॥ तत्रैवजामवंतवाक्यांश्री
ऋक्षप्रतिस्मत्स्वामिनीनारायणस्यशंशेनभवताभवत्तव्य
अथविष्णुपराशो॥ गतेतस्मिन्समगवानसंयोज्यात्मानमात्म
निबृहत्तमंतेऽव्ययेऽचित्तेवासुदेवमंशेऽमले॥६०॥ अत्रनान्य
जरेनासिन्यग्रमेयोखिलात्मनि॥ तत्पाजमानुषं देहमतीत्यत्र
विधागतिः॥६१॥ अथविष्णुपराशनेयंचमंशे॥ श्रीपराशरउवाच

मैत्रेय उवाच चत्वार्यानि कर्माणि भगवान्मुखो ज्ञमः ॥ शं
 शेनावतीर्यैव तत्र तानि मुने वद ॥ तच्चरितं च विस्मरेण वदेत्
 ह चकारेति ॥ परवृत्तारो शः क्षीरादिशायी तस्यां शदेवांशे
 कारस्तेनावतीर्यैव तत्र तानि चकार तानि वदेत्पुन्यः मैत्रेय श्रुय
 तामेतामप्यष्टौ ह मिदं त्वया ॥ विस्मरेण शंशं भूतं चरितं जगतो दि
 ते ॥ २ ॥ एवं संस्तूयमानस्तु भगवान्परमेश्वरः ॥ उज्जहारामनः के
 शो शितक्रस्मौ महामुले ॥ ३ ॥ उवाच च सुराणि तौ मत्किं शौ वसुधा
 तले ॥ अवतीर्य भुवो भारं लेशहानिं करिष्यतः ॥ ४ ॥ सुराश्च स क

क्रिडति अथ स्वर्गरोहरा पर्वणि ॥ सनत्कुमारं प्रद्युम्नः प्रविवेश
वातागतं ॥ अनंतो भगवान् देवः प्रविवेश रसाजले ॥ १० ॥ पिता महानि
योगाद्देवयोगं समधारयत् ॥ याः सनारायणो नाम देवदेवः सना
तनः ॥ १२ ॥ तस्यां शोवासु देवस्तु कर्मणोति विवेशत ॥ धौतशस्त्री स
हस्राणि वासुदेवपरिगृहः ॥ १३ ॥ समजुस्ताः सरस्वत्यां कालेन ज
तमे जय ॥ यत्रायत्काशरीराणि दिवमारुहः पुनः ॥ १४ ॥ अथ ।
मुशलपर्वणि ततः शरीरं रसस्य वासुदेवस्य बोभयोः ॥ अन्विष्य
सहस्रांसासपुह्यैरपि कारिभिः ॥ १५ ॥ अथ विष्णुपरा नेयं च मांशः ।

६७॥ अथ नारसिंहे॥ देवक्यां वसुदेवाच्च श्रवतीर्षमहीतले शितक्र
स्मो हिमच्छत्तीकं शाद्यान्घातयिष्यतः ६८॥ इत्पाकर्ण्य हरिर्वाक्यं हरिर्न
गाययः सुतेः गतेष्वत्रिखौकस्मृदेवदेवो जनार्दनः॥ ६९॥ इष्टानां समानार्थी
यसिष्ठानोपालनाय च॥ प्रेषयामास देशं शिते कस्मिंश्च भिन्नप ७०॥ तयोः
शितो र्थो हिराण्यं वसुदेवाद्भवह॥ तद्वत्कस्मिंश्च देवक्यां वसुदेवाद्भवह॥ ७१॥
चतुर्थस्कंधे श्रीकृष्णजन्मकारनमाह एवं सुरगणैस्तु भगवंतावभिषुतो
लब्धावलोके येषां तुरचित्तो गंधमादनः॥ ७२॥ ताविमौ वै भगवतो हरे रंशाविहा।
गतौ॥ ७३॥ भारव्यापापचमुवः कृष्णो यदकुरुद्धुहो॥ ७४॥ अथ दसमो देवक्या उदरे

गर्भशेषारुच्यधाममामकं॥ तत्सेनिक्रव्यरोहिरायाउदरेसेनिवेसय॥ १॥ अथाहमं
शःभागेदेवकाः॥ यत्रतोश्चमे॥ प्रास्थामित्वंयसोदायांनदयत्प्राभविष्यसिर
भगवानपिविश्वात्सामत्तानामभयंकरः॥ आविवेशांशभागेनमनश्चानकदं
दुमः॥ ३॥ अथदसमेउत्तरार्धे॥ द्विजात्मजाभिषवयोर्दिदृक्षनामयोपनीताभुवि
धर्मप्रप्रेये॥ कलावतोरणीववनेभुवोभरानकृत्विहभूपस्त्वरयेतमंतिमे॥ पूर्ण
तमावपिप्रवोन॥ रनारायनावृषी॥ धर्ममाचरतांस्थित्यैज्जपमौलोकसंगदं
५॥ इत्यादिद्वौभगवतातौक्रस्मीयरमेधिनः॥ इमित्यानस्पृशमानमादायद्वि
जदारकान्॥ ६॥ यदेष्वर्भशीलस्यनितरोमुनिसत्तम॥ तत्रांशेनावतीरीस्य

विस्मोर्वीर्यरिणसंशनः॥७॥अथदसमेविंशेध्यासे॥यूरगमेष्वाग्रपरोरिंद्रि
यैश्चमहोत्सवैःवमौभः॥यकसस्याव्याकलाभ्यांनितरांहरेः॥८॥अस्यव्याख्या
अथपरोनकन्नप्राशनार्थेवेदिकैः॥येद्रियैरिंद्रियार्थेर्लौकिकैश्चमहोत्स
वैःकराभ्यांरामकक्षाभ्यांदृशेनादिमहोत्सवाभ्यां॥९॥द्वितीयस्कंधेभूमेःसु
रेतस्वरूपमार्गः॥कर्मानिचात्ममहिमोयत्तिवंधनानि॥१०॥अथरेकादसे॥सं
द्योज्जात्मनिचात्मानंनमनेत्रेन्यसीलयत॥लोकाभिरामांस्वतनुंधारणां॥
ध्यानमंगलं॥११॥योगधारणायज्ञेय्यादृष्ट्याधामाविशास्वकं॥प्राणांश्चवि
ज्रहस्तत्रभागवद्विरहाजुरा॥१२॥उपग्रहयतींस्तोस्तुचितामारुरुहस्त्रियः॥

७
रामपत्न्यश्चतदेहउपगृह्णाग्निमाविशन् **एवमुदेवयत्प्रश्नतद्वात्रंप्रश्नमारी**
नूरेः सुधाः कृष्णपत्न्योविशन्तग्रिंरुकिरायायास्तसामिकाः १४ तथा
प्रथमस्कंधे **एतेचोशकलाः संसः क्रुद्धस्तुभगवानूस्वये** यदुक्ततत्रमुश
व्येऽवधारणार्थः **एवंचकृष्णएवपूरीइतिवाच्यं** तस्यवाक्यस्योपासना
परत्वेनतत्रैववत्सराणालोकोपकारार्थमित्युक्तत्वात् नहिउपासनाश्री
कृष्णपरिपूर्णाकथनेनलोकोपकारः संभवति **अथउक्तंवृहना**
द्वितीये यथाहरीभगवतिनराणांभक्तिर्भविष्यति **सर्वात्मन्यऽखिला**
धारेइतिसंकलवर्णीय त्वं वर्णीयेत्यत्राध्यायसमाप्नोतत्रक्षोकेश्रीध

रगाभ्याख्यादृष्ट्यमुक्तेरनेवेति॥ संसः॥ परंमेश्वरस्य केचिदंशाः केचित्क
लाविभूतयश्च॥ तत्रमत्स्यादीनां भवतारत्वेन सर्वज्ञत्वसर्वशक्ति
त्वेपि॥ यथोपयोगमेव ज्ञानक्रियाशक्ताविःकरां॥ कृष्णस्तुमा
गवानस्वयमितिसूतोक्तिः॥ अथ द्वितीये बृहन्नरोगोक्तिः बृहन्नवाच॥ यत्र
घनः॥ क्षितितलोद्दरगायविभूतकौडीतनुंसकलयत्तमयोमनंतः॥ ३५
मत्स्योपगंतसमरेमनुनोपलब्धः॥ सौनमयोनिखिलजीवनिकाय
केतः॥ ३६॥ इत्यादिबृहन्नवाकेन सर्वश्रवताराः॥ पूर्णोऽवतनुश्रेष्ठाः न
मुपयाश्रीत्मेनभारतभागवतादिष्वात्मतावदुद्धादर्शिता॥ तथाहि

स्वयराजिवरहादिभिरवतारैर्दर्शिता॥ तदेवाहवाराहे॥ सप्येव सकलं जातं
सपि सर्वं प्रतिष्ठितं॥ माय सर्वं लयं याति तद्वयमस्मय हवित्युक्ते मेव॥ तथा हि
श्रीरामे कर्तृत्व उपदेशः॥ त्वमाहवासी कीपे॥ कर्त्ता सर्वस्य लोकस्य श्रे-
ष्ठो ज्ञानविदो विभुः इदं रामायणं काव्यं पठते श्रवताः सदा प्रायः॥
ते सततं रामः सह विष्णुः सनातनः॥ आदिदेवो महाबाहुर्हरिर्नारायणः
प्रभुरिति॥ युद्धिकाः तदेवाह॥ भार्गवो ते यच्च मस्कं धे श्रीशुक उवाच॥ किय-
रुषे वर्षभगवंतमादिषु रुषं लक्ष्मणा गंजं॥ सीताभिरामं मित्यादिषु रुषस्य स-
र्ववतारवीजत्वात्॥ परुषत्वे रामस्य तु महापरुषत्वे परुषोत्तमस्योक्तत्वं

राम

२

रामस्य तु उन्नमश्लोक धुर्यत्वं ॥ अतएवाहनवमस्कंधे ॥ नमो बृहगये देवा
य रामायाऽकुण्ठमेधसे ॥ उन्नमश्लोक धुर्याय न्यस्तदंशार्पितांघ्रये ॥ इत्युक्ते
प्रयोपिमहात्वं तदुत्पादकत्वात् ॥ तदुक्तमेकादशस्कंधे ॥ यत्कायसममु
वनत्रसनिवशायस्येन्द्रियेस्तनुभूतामुभयेन्द्रियारिणा ॥ ज्ञानं स्वतः श्व
सनं तोवलमोज्ज्वलासत्त्वा ॥ दिभिः ॥ स्थितिलयोद्भव आदिकर्त्री ॥ अमार
भ्य ॥ सोऽब्धिवबंधदसवक्त्रमहसलंकं ॥ सीतापतिर्जयति लोकमस
प्रकीर्तिः जत्रोक्त ॥ सच्छब्दस्तस्य च यच्छब्दान्वये ॥ तच्छब्दस्य मुखत्वं
सर्वसंमतं ॥ तथा च परमोपिरामांशस्वेत्यापाति ॥ बृहत्संहितायां बृहत् ॥

६

वाक्यमाह वासुदेवादिमूर्त्तीनां चतुराणां कारणं परं चतुर्विंशतिमूर्त्तीनामाश्रयः श
रनं समये च मेष्कवाक्यं ॥ किंयुखेवैर्षभावंतमादिपुरुषं लक्ष्मणा गृजंसीताभि
रामं तच्चरनसेनिकर्षाभिरतः ॥ परमभागवतो हनुमान् सह किंयुखैरविरतमङ्गिरु
पाक्षे ॥ अधिष्ठेयोनसहगंधर्वैरनुगीयमानां परमकल्याणी ॥ भर्तृभगवाक्यां समु
पसरणीति स्वयं वेदं गायति ॥ केन मो भगवन्ते उन्नमस्तौ कायनमः ॥